

ПРАВОВА ПРИРОДА ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Аналізуються питання, що стосуються правової природи позовного провадження, з'ясування його сутності та процесуальних особливостей. Проаналізовано думки вчених-процесуалістів з приводу поняття та значення даного виду провадження. Особлива увага зосереджується на реалізації цивільної процесуальної форми у даному виді провадження цивільного судочинства.

Постанова проблеми. Згідно з ч. 1 ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України (далі ЦПК України) суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин. Ці справи суди розглядають у порядку позовного, наказного й окремого провадження [1].

Порівняльний аналіз видів проваджень призводить до висновку про те, що найбільш вдосконаленою, юридично розробленою цивільною процесуальною формою є порядок розгляду справ позовного провадження. Тому справи інших видів провадження розглядаються за правилами цього виду провадження, однак з деякими доповненнями та уточненнями, що стосуються даних видів. Саме тому І. А. Жеруоліс, виділяючи три види провадження, визначав позовний порядок основною і своєрідною процесуальною формою [6, с.72].

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблемним аспектам позовного провадження присвятили свої праці В. В. Комаров, зокрема у монографії «Позовне провадження», С. С. Бичкова, у монографії «Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження». Крім цього, інститут позовного провадження був об'єктом пильної уваги з боку таких відомих вітчизняних вчених-процесуалістів як Ю. В. Білоусов, С. В. Васильєв, О. В. Гетманцев, В. А. Кройтор, Д. Д. Луспенік, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, М. Й. Штефан, О. Штефан, С. В. Щербак, М. М. Ясинок, а також російських вчених-процесуалістів: В. М. Горшенев, А. А. Добровольський, С. А. Іванова, Н. М. Кострова, А. О. Мельніков, Г. Л. Осокіна, Т. В. Сахнова, В. М. Семенов, Н. О. Чечіна, Д. М. Чечот та ін.

Однак перелічені науковці здійснювали дослідження таких питань як поняття та сутність позовного провадження, розкривали його основні особливості. Але питання правової природи й аналізу цивільної процесуальної форми в позов-

ному провадженні не знайшли детального вивчення та дослідження серед науковців.

Зважаючи на викладене, автор ставить за мету провести комплексне дослідження питань, що стосуються цивільної процесуальної форми позовного провадження, проаналізувати норми, за якими розглядаються справи даного виду провадження, розкрити особливості реалізації цивільної процесуальної форми у даному виді цивільного судочинства. Крім цього, проаналізувати думки вчених-процесуалістів з приводу сутності позовного провадження та сформулювати власну позицію щодо них.

Виклад основного матеріалу. За наявності трьох видів проваджень цивільного судочинства в суді першої інстанції в Україні позовне провадження є одним із структурних компонентів цивільного судочинства, на відміну від наказного та окремого проваджень, і є фундаментальним провадженням, яке відображає сутність цивільного судочинства та правосуддя в цілому. Як справедливо зазначає В. В. Комаров, «у позовному провадженні відбивається морфологічна структура цивільного судочинства як форми захисту та процесуальної форми, оскільки воно характеризує родову ознаку цивільного судочинства як процедури з розгляду спорів у сфері приватних правовідносин». Крім того, продовжує автор, «правила позовного провадження в юридико-технічному відношенні визначаються як загальні правила цивільного судочинства, які тією чи іншою мірою застосовуються при розгляді справ у різних провадженнях цивільного судочинства» [7, с. 113-118].

Російські вчені-процесуалісти, виходячи з аналізу самої природи позовного провадження, називають його універсальним, і свій висновок вони аргументують тим, що процесуальний регламент розгляду справ у позовному провадженні застосовується не тільки для справ цього виду провадження, а й щодо справ окремого провадження. Тому, на їх думку, дослідження позовного провадження дозволяє одночасно отримати інформацію та зрозуміти основні правила роз-

ляду практично усіх справ, підвідомчих судам загальної юрисдикції [14, с. 255].

На думку упорядників підручника з Цивільного процесу України [11, с. 458], позовне провадження – врегульована нормами цивільного процесуального права діяльність суду з розгляду та вирішення спорів про порушене, невизнане або оспорюване право суб'єктивне, що виникають з цивільних, сімейних, житлових, земельних, трудових та інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

Про позовне провадження як вид провадження у цивільному процесі, в якому розглядається спір про право цивільне, йдеться в навчальному посібнику під авторством А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусова, Р.О. Стефанчук [10, с. 132].

Корифей української процесуальної науки М.Й. Штефан розкривав суть позовного провадження через призму основного інституту цього виду провадження – позову. Так, відкрите позовом судове провадження щодо розгляду і вирішення конкретної цивільної справи спрямоване як на захист суб'єктивного права й охоронюваного законом інтересу громадян, підприємств і організацій, так і на охорону законності і правопорядку, а також на захист державного і громадського інтересу [13, с. 322].

На думку С.В. Васильєва, позовне провадження являє собою провадження по вирішенню спорів про «суб'єктивне право цивільне» і спрямоване на захист порушеного або оспореного суб'єктивного цивільного права громадян та організацій [3, с. 117]. Далі автор розкриває суть позовного провадження, яке полягає в тому, що справи позовного провадження характеризуються наявністю двох сторін з протилежними інтересами і спірністю їх майнових та особистих немайнових правовідносин, які передаються на розгляд суду [4, с. 24].

Позовне провадження є основним провадженням цивільного судочинства, правова природа якого визначається особливостями відповідних матеріальних правовідносин, що характеризуються рівністю суб'єктів [12, с. 11]. Основним і найпоширенішим видом цивільного судочинства, позовне провадження визначає С.С. Бичкова [2, с. 9], головною особливістю якого є наявність позову, тобто належно процесуально оформленої матеріально-правової вимоги позивача до відповідача про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що пред'являється через суд у порядку цивільного судочинства.

Як найбільш доступний спосіб захисту порушених або оспорюваних прав або охоронюваних законом інтересів суб'єктів права характеризує позовне провадження В.В. Комаров у своїй монографії «Позовне провадження». На його думку доступність – є моментна ознака позовного провадження. Чинне процесуальне законодавство містить лише певні умови функціонування позовного провадження, які є мінімальними процесуальними вимогами, додержання яких необхідно для відкриття позовного провадження і участі в судовому розгляді. Наразі доступність цивільного судочинства – одна з актуальних теоретико-прикладних проблем, яка має підняти практику судочинства на більш високий якісний рівень.

Елементом позовного провадження є судовий розгляд цивільних справ. Процедури судового розгляду визначені законодавчо і функціонально забезпечують належність судового розгляду з точки зору достатності процесуальних гарантій для здійснення ефективного судочинства і своєчасного судового захисту. Існуюча модель науки цивільного процесу заснована на практиці двох слухань у суді першої інстанції – у процесуальній формі провадження до судового розгляду і судового розгляду. Процедури цивільного судочинства – онтологічна основа судового захисту, оскільки процедурно цивільний процес сприймається як упорядкована процесуальна форма через свій процесуальний інструментарій. У літературі слушно зазначається, що саме процесуальність – головне надбання судового процесу [8, с. 9].

З наведених вище поглядів науковців щодо позовного провадження ми можемо чітко визначити предмет позовного провадження. Так, предметом позовного провадження традиційно виступає спір про суб'єктивне право цивільне, тобто спірні матеріальні правовідносини, учасники яких характеризуються рівними правами, що здійснюються ними на диспозитивних засадах. Саме позовне провадження складає основу цивільного процесу, і навпаки: цивільний процес був започаткований позовним провадженням. Адже ще з часів римського права дійшло до нас правило, згідно з яким «законні позови це ті, що містять в собі спосіб дії в суді» [5, с. 92-93], а існування позову обумовлено наявністю спору про право, яке в первинному вигляді існувало як спірне право цивільне. Логічним є також висновок, що позовна форма впливала на формування суб'єктивних цивільних прав та форму цивільного судочинства.

Однак спір про право, на наш погляд, – це той критерій, який є суттєвою ознакою позовного провадження, першопричиною його виник-

нення. Метою справ позовного провадження є захист порушених, оспорюваних та невизнаних прав, свобод та інтересів фізичних, юридичних осіб та держави. Оскільки в позовному провадженні розглядається основна кількість справ та порядок здійснення позовного провадження (цивільна процесуальна форма) використовується впродовж усього цивільного судочинства, цілком правомірно визнати його основним і найбільш поширеним видом цивільного судочинства, правила якого найбільш чітко сформульовані у ЦПК (гл. 1-8) і є загальними для всіх справ усіх видів проваджень.

За загальним правилом позовне провадження виникає за наявності матеріально-правового спору. Звідси впливає, що найважливішою особливістю позовного провадження є наявність спору про право цивільне. З даної особливості впливає наступна – участь у ньому двох сторін з протилежними інтересами – позивача і відповідача. Процесуальним засобом порушення справи є позовна заява, зміст і вимоги до якої чітко сформульовані у статті 119 ЦПК України. Справи позовного провадження характеризуються особливістю реалізації судового рішення (якщо рішення добровільно не виконуються – застосовуються заходи примусового виконання). Елементом позовного провадження є судовий розгляд цивільних справ. Процедура судового розгляду визначені законодавчо і функціонально забезпечують належність судового розгляду з точки зору достатності процесуальних гарантій для здійснення ефективного судочинства і своєчасного судового захисту.

При розгляді цивільних справ у зазначеному провадженні можуть брати участь треті особи і з самостійними вимогами, і без самостійних вимог, характерна наявність співучасників, заміна неналежного відповідача. Також закон забезпечує можливість участі в процесі органів та осіб, яким за законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст. 45 ЦПК), а це підкреслює демократичність даної форми захисту, а відповідно і цивільної процесуальної форми, яка реалізується в ньому.

Виходячи із рівноправності сторін у процесі, дане провадження передбачає цілу низку засобів правового захисту: відмова від позову, зміна предмета, підстави позову, збільшення і зменшення розміру позовних вимог, визнання позову повністю чи частково, зустрічний позов, мирова угода та ін.

У позовному провадженні найбільш повно знаходить свій прояв принцип змагальності, як один із основних принципів цивільного процесу,

а також інші принципи цивільного процесуального права, а отже, і цивільної процесуальної форми. У позовному провадженні захист прав та інтересів здійснюється: шляхом визнання цих прав, відновлення становища, яке існувало до порушення права і зупинення дій, що порушують право, присудження до виконання обов'язку в натурі, припинення чи зміна правовідносин та іншими способами, передбаченими законом.

Із указаних особливостей впливає значення позовного провадження, яке, як зазначає Ю.В. Білоусов, зумовлюється тим, що усі цивільні процесуальні норми, які визначають загальну частину цивільного процесуального права та зумовлюють розгляд справи за стадіями поширюється саме на справи позовного провадження. Справи інших проваджень (наказного й окремого) розглядаються вже за загальними правилами позовного провадження з урахуванням винятків та доповнень, визначених спеціальними нормами про ці провадження [10, с. 132]. Можливо, саме тому Т.В. Сахнова, характеризуючи позовне провадження, вказує, що воно складає стрижень усього цивільного процесу. Закономірності цивільної процесуальної форми породжені позовною формою захисту і найбільш повно проявляються в ній [9, с. 59].

Отже, предмет позовного провадження співвідноситься з позовом як засобом захисту не будь-яких, а саме цивілістичних за своєю природою прав, свобод та інтересів. Саме в позовному провадженні у повному обсязі проявляється двосторонність цивільного процесу, а методи захисту в позовному порядку характеризуються змагальністю, рівноправністю сторін і диспозитивністю. Отже, позовне провадження – це основа усього цивільного процесу. Закономірності цивільної процесуальної форми формуються саме позовною формою захисту і найбільш повно проявляються в ній.

Висновки. На підставі викладеного можна зробити висновок, що позовна форма захисту порушеного права, свободи чи інтересу використовується як інструмент захисту в різних галузях матеріального і процесуального права і тим набуває конститутивного значення для формування галузей процесуального права, але тим не менш уособлює універсальні, загальні конструкції у різних видах судочинства. Отже, позовне провадження є основним видом цивільного судочинства, оскільки у порядку цього провадження розглядається більшість справ, що надходять до суду. Встановлено, що позовне провадження – це основа усього цивільного процесу, а закономірності цивільної процесуальної форми формуються

позовною формою захисту і найбільш повно проявляються в ній. Позовна форма захисту в категоріальному відношенні збігається з цивільною процесуальною формою як науковою категорією. Окрім цього, позовна форма захисту є найбільш адаптованою до правильного розгляду і вирішення цивільних спорів із ухваленням законного й обгрунтованого рішення. Як і будь-який вид провадження, позовна форма наділена певними особливостями, закріпленими в законі у вигляді загальних правил судочинства. Саме цими правилами, але з урахуванням окремих винятків, керується суд і учасники процесу при вирішенні справ інших видів проваджень (зокрема окремого).

Список літератури

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

2. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження / С.С. Бичкова : монографія. – К. : Атіка, 2011. – 420 с.

3. Васильев С.В. Гражданский процесс : курс лекций / С.В.Васильев. – Харьков : Эспада, 2010. – 866 с.

4. Васильев С.В. Цивільний процес України : навч. посіб. / Сергій Володимирович Васильев. – 2-е вид., переробл. – Х. : Эспада, 2010. – 456 с.

5. Дигесты Юстиниана I : Избранные фрагменты в переводе и с примечаниями И.С. Перетерского / Е.А. Скрипилев, В.М. Корецкий, В.С. Нерсесянц и др.]. – М. : Наука, 1984. – 456 с.

6. Жеруолис И. Сущность советского гражданского процесса = Tarybinio civilinio proceso

esme / И. Жеруолис ; ред кол. : А. Жюрис (отв. ред.) и др. – Вильнюс : Минтис, 1969. – 204 с. – (Ученые записки высших учебных заведений Литовской ССР. Т. VII, выпуск 2).

7. Комаров В.В. Гражданский процесс в глобальном контексте. [Текст] / В.В. Комаров // Юрид.наука и образование. – Вып.2, 2009. – С.113-118.

8. Позовне провадження : монографія [В.В.Комаров, Д.Д. Луспеник, П.І. Радченко та ін.]; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 552 с.

9. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса : теоретические начала и основные институты / Татьяна Владимировна Сахнова. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 676 с., [XVI]. – Библиогр. в подстрочных ссылках.

10. Цивільний процес : навчальний посібник / [А.В. Андрушко, Ю.В.Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін] ; за ред. Ю.В.Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 293 с.

11. Цивільний процес України : академічний курс : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] ; [С.Я. Фурса, Є.І.Фурса, О.В.Гетманцев, А.Л. Паскар та ін.]; [за ред. С.Я. Фурси]. -К. : Видавць Фурса С.Я. : КНТ, 2009. – 848 с.

12. Цивільний процес України : підручник / [за ред. Є. О.Харитоновна, О.І.Харитонової, Н.Ю.Голубєвої]. – К. : Істина, 2011. – 536с.

13. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України : академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Михайло Йосипович Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с.

14. Ярков В.В. Гражданский процесс : учебник / В.В. Ярков-5-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтер Клувер, 2004. – 720 с.

Стаття надійшла до редколегії 27 листопада 2013 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії О.В. Гетманцевим.

I.Y. Tatylych

The legal nature of adversary proceeding

Summary

In this article analyzed the issues fall within the legal nature of adversary proceedings, explaining of its merits and procedural peculiarities. The thoughts of procedural scientists according to the concept and meaning of the given kind of proceedings are also determined. The particular attention focused on the realization of the civil procedural form in the present proceedings of the civil justice.

И.Ю. Татулич

Правовая природа искового производства

Аннотация

Анализируются вопросы, касающиеся правовой природы искового производства, выяснение его сущности и процессуальных особенностей. Проанализировано мнения ученых-процессуалистов относительно понятия и значения данного вида производства. Особое внимание сосредоточено на проявлении гражданской процессуальной формы в данном виде производства гражданского судопроизводства.